

ÄKKI ONGI KÕIK MASINAD ÜHEST OTSAST KATKI

Jan Kaus. Ma olen elus. Tallinn: Tuum, 2014. 280 lk.

Jan Kausi eelmist romaani „Kuju” arvustades tunnistasin oma vastuolulist suhtumist ta proosasse ja kirjutasin kokkuvõtteks: „Ning oma mitmekülgsuses, vastuolulisuses, katkestustes ja ära-kukkumistes, nagu ka ootamatus ilus ja ülevuses, on „Kuju” tõesti Tallinna pano-raamportree. Kõik, mida on sellele ette heita, on suuresti selle linna loomusest tingitud. Kaus ei saa kunagi valmis, sest Tallinn ei saa kunagi valmis.”¹ See oli muidugi vaid sümboolne poeetiline lahendusvõte, üks katse end loetuga lepitada, ka mitme leppimatuslega edasi elada ja pakkuda arvustuse lugejatele mingigi võti teosesse – päriselt on ju naiivne uskuda mingi üheselt (kui tahes komplekselt) määratletava *genius loci* olemasollu ja selle niivõrd kõikehõlmasse mõjusse ühe autori loomingule, isegi kui autori enda jaoks näib linn oma loomus(t)ega tähtis teema olevat. Alati on loominguliste valikute mõjureid rohkem. Ja viimaks on ikka nii, et kui pole just erakordset lugeja ja autori vahelist meeleühtsust, mis maagiliselt avaks teedevõrgustiku läbi kogu loomingu, selgub alata, et võti, mis ühe teose puhul ehk töötaski, võib järgmise juures osutada kõlbmatuks.

See on ju isegi põnev väljakutse, kui lugejale juhtumisi meeldibki panna end proovile tekstidega, mis osutavad vastupanu. Aga ka siis püüdleb ta ikkagi tõrgete ületamisele, raskesti mõistetava

sügavamale mõtestamisele, et valmistada end ja teisi ette mõne säherdusi tekste loova autori järgmiste teoste kongeniaalsemaks lugemiseks – arvustajana ka isekalt, ent vististi paratamatult oletades, et vastukaja kõhklusi ja kahtlusi lugenult hakkab autor ise kuidagi teisiti, kahelnule „lähemale” kirjutama. Ehk siis – tolle „Kuju” retsensiooni lõpulaused väljendasid kummati ootust, et järgmise romaaniga on Kaus kuidagi rohkem „valmis” (nagu ka mina tema lugejana). Ent nüüd – pärast oi-kui-mitmeid edasilükkamisi, olgu toimetaja mulle tunnistajaks – pole pääsu tõdemisest, et see ootus ei täitunud ja mul pole pakkuda ladusalt töötavat võtit selle teose avamiseks. On küllaga teiste omi, proovitagu neid; ma võin vaid jagada oma kimbatust.

Et ootust (või, mis seal salata, ka igipõlise vaidlemakippuja eelhoiakuid) mitte üle küpsetada, katsusin võimalikult palju maha suruda teadlikkust romaaniga juba saavutatud kirjandus-elulisest positsioonist. Ega see vist eriti õnnestunud: isegi senise retseptisiooniga tutvumist edasi lükates jäi ju paratamatult silma, et mitmed kriitikud nimetasid romaani väga heaks, Kausi parimaks või lausa suurromaaniks ning ammugi ei saanud jääda märkamata Kultuurkapitali 2014. aasta proosapreemia. Kes siis ei tahaks lugeda ja kogeda üht tõelist uut suurromaanit, saati ajal, mil noid keskmisigi kasinalt ilmub? (Kausi teos oli proosapreemia nominentide seas ainuke romaan!) Ega õnnestunud muuta ka seda, et pluralistlik ja paljutaluv lugejahoiak, mida mõnda aega oskasin eneses kultiveerida, on üle läinud; vii-

¹ B. V a h e r, Tallinn, Kausi-kujuline katkestusküla. – Vikerkaar 2013, nr 3, lk 109.

mastel aastatel on mu maitse-eelistused selgelt ahenenud ja teravnend, ettekujutus väärtkirjandusest muutunud jäigemaks ning loomulikult kujundas see ka hinnangut Jan Kausi romaanile „Ma olen elus”. Ja see hinnang kipub hiljem loetud retseptisioonist päris kaugele lahku minema.

Suurromaani ambitsioon on ometi tajutav nii ruumi- kui ka ajamõõtmes. Tallinna paigavaimu(de) mõju arvele selle romaani plusse ja miinuseid enam mänguliseltki kanda ei saa – autori kodulinn on vaid puhuti miljööks ses teoses, mille keskmes on hoopiski fiktiivne Lääne-Eesti poolsaar Tarurootsi ning mille tegevus kandub lisaks veel Haapsallu, Tartusse ning ka Soome ja Suurbritanniasse. Samavõrd avar on ajaline haare: erinevad tegevusliinid hõlmavad perioode kolhooside rajamisest tänapäevani, mõne viitega varasemasegi. „Ma olen elus” taotleb olla kolme põlvkonda läbiseegi hõlmav realistliku koega suguvõsaromaan (kus kamaluga möödaelamist ja kõrvalehüpeid), ajaloolise üldistusvõimega karakterite panoptikum, polüfooniline armu-, hirmu- ja vihapihitumuste kataloog, poliitiline satiir, korporatiiv-põnevik, ühe rokkbändi üürikese tähelennu kroonika ja siin-seal veel maagiline realism ka. Jah, kõiki neid liine ja laade ühesuguse veenvusega välja kandes ja kunstilise tervikuni jõudes võiks „Ma olen elus” olla tõeline triumf.

Paraku on tulemus ebahütlane, harali ja hajali. On kirkaid hetki, tugevaid liine, omaette kunstiväärtuslike novellide või miniatuuridena mõjuvaid katkendeid, kuid on ka hõredat, eboveenvat, lausa liigsena mõjuvat. Katsun kokku võtta, mis toimib ja mis mitte.

Kausi tippsaavutus ses romaanis on mesinik Karl Siguri tegelaskuju. Detaili- ja nüansitähendus, iseäralik, kuid soe ja usutav karakter, napi jutuga loodusemees, kelle eluviisi lihtsuse ja poeetilise mõttelaadi harmoonia hingestab Tarurootsit ja annab ehk enim tunnistust

sellest kunstilisest eesmärgist, mida Kaus terve romaaniga saavutada üritas. Ja ometi, ehk just Karlile kaasaelamine kaugendab lugejat paratamatult teistest tegelastest? „Ta lihtsalt ei suutnud inimeste keskel toimuvale keskenduda. See maailm üllatas teda jätkuvalt, justkui jõuaks olukorra õudus iga kord temani esmakordselt. Ta oli kindel, et kui ta läheb oma mesilindude juurde tagasi, kui nad jälle tema ümber sumisevad, kui nende töölaul teda rahustab, unustab ta inimeste maailma. Isegi talvel. Talviti viibis ta ööst öösse korduvas unenäos – ta seisab keset puisniitu, pärnaoksad riivavad tema juukseid, kõik on nii soe, ta on saarel täiesti üks. Siis astub ta kikkaputkede vahele. Need on erakordselt kõrged – nagu ka väljaspool unenägu. Nad varjavad teda. Varjavad teda inimeste arusaamatu maailma eest. Kikkaputki ta mõistab, need tahavad kasvada, kasvada üle tema pea, aga inimestest ei saa ta aru, ei saa aru nende ähvardustest, nende imelikust skeemidest. Lill ei valeta ega varja” (lk 21). Ja kõige nukramalt valus on lugeda, kuidas lilled, mis Armilde istutas Karlile mõeldes, näivad järgmistele põlvedele mõttetud ja vastikud. Karli kuju ja mõju on nii eredad, et tema ilmumiste järel tuli lugedes mitmete teiste tegelaste puhul meeles hoida, kuidas nad vaid tunduvad Karli kõrval kahvatud või tüütud, olles eraldi võetuna ju päris head leiud. Ja kui Karl kaob (sõna otseses mõttes), ei ole romaanis enam päris samaväärset elu.

Kummaline, et lugedes tundsin sama, mida hiljem mitmest arvustusest avastasin – et esimene kolmandik venib –, aga pärast kokkuvõtteid tehes adusin, et veel mitmed muudki lemmikkohad kuuluvad just sellesse algusotsa. Nii pean väga heaks ka vastandlikke vendi Georgi ja Haraldit esitlevat 5. peatükki, mis kannaks välja omaette novellina (kuigi realistlik, on ses kujundiloomet, mis meenutab sel suvel taas üle loetud Svend Åge Madseni romaani „Jutusta-

da inimesi”) ja moodustab ka teose tugevaima süžeeliini selgroo: selleks on vendade suhe kodupaika, vägivaldsesse ja end võõrvõimule maha mänginud jaamaülemast isasse, samuti kodupaiga ja pärandiga toimetulemise viisid, milles viimaks ängituli ümberehituse hävitab (tuli on Kausil mitut teost läbiv intensiivne kujund, mida tasuks eraldi analüüsida). Keskendudes vaid vendadele, nende suhetele ja lastele, saanuks juba märksa sidusama romaani. Samuti on iseseisva lühijutu väärtus 13. peatükil, Maria mehe vaimuhaiguse lool, mis aga tekstitervikus jääb üsna kõrvaliseks vahelepoikeks, nagu paraku ka Maria tegelaskuju ise.

Head – aga mitte enam – on maagilise realismi elemendid. Erinevalt Tiit Hennostest² ei peaks ma seda romaani siiski tervenisti maagilis-realistlikuks teoseks, kuna need elemendid on episoodilise loomuga ja eriti romaani teises pooles rohkem esile tulles mõjuvad kuidagi kistult kompensatoorsena esimese poole olmelisusele; romaani põhitonaalsuse suhtes jäävad nad irruti, kuid nende potentsiaal oluks märksa suurem. Afrodita ennustus ja selle tõekssaamine Haraldi elus on ehk kõige sujuvamalt ja parima kompositsioonilise tasakaalustatusega välja mängitud. Legendaarset Kassnaisest oodanuks enamatki. Kuigi Hennostet ja Aare Pilve³ häirib Kassnaise väljailmumine, tundus see mulle piisavalt ambivalentsena, et mõjuda usutavana: me ei tea ju kindlalt, oli see müüdikuju või mõni juhuslik metsas hulkuja, keda temaks peeti. Vananematu Arnold Huitbergiga moodustavad nad kena paari, aga Huitbergi olemus võinuks hakata järk-järgult ilmnema kompositsiooniliselt varem; nende vaevu tekkida jõudnud ühisliin katkeb kuhugi välja jõudmata. Kahju.

² T. Hennoste, Tuhakottides hõõguvad sõed. – Looming 2015, nr 3, lk 438.

³ A. Pilv, Sa arvad, kõik saab korda. – Eesti Päevaleht 17. XI 2014.

Intrigeeriv ja teose suhtes põnevalt sümboolne on romaani avalause või -sõna: „Kummitused” (lk 7; ehk tuleks küll avanguks pidada hoopis ansambli The Smiths loomest pärinevat motot, aga mu jaoks tundus see pigem liase kaunistusena). Elusolemine või eluspüsimine saab tähenduse just *memento mori* kaudu, nii surma(de) pöördumatu- se ja paratamatuse tunnistamises kui ka kadunute meeldejäamises. Ja valge pulloveriga nooruki ilmumised Evele moodustavad ühe mällusööbiva maagilis-realistliku kihistuse, ent jällegi – tegelasega on peale hakatud vähem, kui potentsiaali oluks.

Enam-vähem nauditavad (kerge jutuka tasemel) on popkultuuriline ja poliitiline tegevusliin – nii spordiarst Mihkli ootamatu saamine tõusva hiphiteribändi vokalistiks kui ka kristlike demokraatide erakondlikud intriigid põhinevad vaimukatel ja leidlike detailidega süžeeikäikudel. Ent mõlemas kipub Kaus ka kiirustama: liiga ruttu läheb Mihkel Transgressioniga tuurile, liiga ruttu mängitakse ümber erakonna presidendikampaania. Nõustun Aare Pilve ja ka Tiina Sulega,⁴ et Kaus on ikkagi pigem novellist-miniatuurimeister. Suurepärane võinuks olla erakonnajuhi pa- haendeliste küünlajalakinkide kujund, aga küünlajala kaasamisega Hannes Alteri surma asjaoludesse on juba üle pingutatud. Üleüldse tabab teost lõpupoole mingi hüsteeriahoog, ühtäkki on vaja tegevustik üle külvata tapmistele, õnnetussurmade, tagaajamiste ja vägivallaga, mis sellises koguses muudavad teksti midsomerlikuks pantomiimiks. Vähem oluks siin rohkem.

Nõrk on korporatiivne liin – muundatud kummelist taimeteed ei tundu siiski kuigi usutava äriideena ühe maailma suurima megakorporatsiooni väljaarendamiseks ning Hajun Dehelar intui-

⁴ T. Sulg, Raamatuarvustus: Ma olen elus. – Reaktor, <http://ulmeajakiri.ee/?raamatu-arvustus-ma-olen-elus>

tiivteaduste lembelise harubossina jääb karikatuurseks nagu ta kannupoisidki (Kaimu kõnekeelne monoloog 9. peatükis on romaani üks võltsimaid katkeid – rääkijaks rahvateatri-rullnökk, kes samas kaldub hipsterlikku sõnausse *à la* „rämske“). Kaus on ju ometi ise kunagi korduvalt sõna võtnud rikkurite-eduiniimeste stambivabama kujutamise nimel – siin aga lükkab letti veel ka stereotüüpseid vilkstegelasid, nagu William või Ahmedinidjar.

Päris üleliigsena tundub teose lõpu liputajalugu – vististi juba valminud teosele ühe päevauudise ajal külgekleebitud postskriptum. Ses mõttes küll arusaadav valik, et aitab finaalis esile tõsta ka seni teose ühe põhitegelasena esitletud, kuid miskipärast krooniliselt ebamääraseks jäänud Evet. (Üheks, kui mitte suurimaks probleemiks on romaanis see, et nii Eve kui ka Lara, Haraldi ja Armilde juures tekib vastuolu üpris lihtsakoelise tegelaskuju ja kujunditihkese kõrgpoetikasse lendava sisekaemuse vahel – seal, kus peaks avanema karakteri teine plaan, kuulen ma ikka ja jälle ühtsama autorihäält, mitte tegelaste polüfooniat. Nagu eespool öeldud, Karl Sigur on üks väheseid, kelle puhul tundub see poetika tema enda omana.) Iseenesest ilus Ropsi ja vähist paranenud naise liin jällegi jäänuks lõppakordina ebapiisavaks seetõttu, et Ropsi oli teose kestel liiga vähe näha. Ta pole ainus, kelle etteastete vahele jääb kümneid lehekülgi teiste liinide virvarri ja kelle taastulekul peab lehti lappama, et meenutada, kes ja kelle sugulane ta üldse oli. (Päriselt ei õnnestugi – kas isa, kellega Rops oma 19. peatüki monoloogis vestleb, on too end ära põletanud vaimuhaige või keegi teine?)

Kohati näib Kaus meelega vett segavat, tuues mängu nimekaime: leheküljel 38 – ja ainult – nimetatakse Eduardiks jaamaülemat; leheküljel 45 ilmub jälle üks Eduard, kes aga osutub parteijuhiks ja hoopis teiseks inimeseks. Või on see samasugune toimetamisaps nagu

läbisegi Sealaiu ja Seasaare nime kandev ujumissiht või Eve suutmine Tartu hotellist Riia peale jalutama minna (lk 183)? Need ei ole muidugi katastroofilised ja kogu teost laialipaiskavad väärtused, küll aga võimendavad üldmuljet rabadusest ja mitmes aspektis ka läbikirjutamatusest või ideaalgete, karakterite ja tegevusliinide väljaarendamatusest.

Aga ma saan retseptiooni lugenult aru, et olen säärase muljetega üsna üksik. Vaid Tiina Sulg on Reaktoris tihanud olla kiidukoorist märksa skeptilisem; Hennoste Loomingus ja ka Oliver Berg Vikerkaares⁵ on veidi vaoshoitumad. Võib ju teose kaitseks – lepituseks ja leppimatustega edasi elamiseks – ka väita, et katkendlikkus, heitlikkus ja mitmete otsade lahtijätmine ongi kooskõlas enamiku tegelaste loomusega; nad ongi ju ennekõike vigade ja puudustega inimesed, mitte „huvitavad ja keerukad masinad“ (nagu ütleb tehnokraat Rasmus lk 182); ja kui nad teaduslikult võttes ehk ongi ka masinad, siis – nagu Eve nendib Rasmuse rapsiva käitumise peale – „Äkki ongi kõik masinad ühest otsast katki“ (lk 183). Äkki on ka harilikest Eesti inimestest rääkiva romaani puhul paratamatu, et ta on ühest või mitmestki otsast katki, mitte mingi perfektne maagiline masin? Sellist tõlgenduskeelt ma mõistaksin, ehkki see endiselt ei paneks mind ses raamatus nägema suurromani. Ent kui ülistatakse seda tekstiilma läbinisti sidusaks ning keeleliselt-stiiliselt veenvaks, siis tajun ses eeskätt lugejate soovunelmaid, millega kohalikus romaanikultuuris tekkinud lünka täita ja lamedavõitu maastikul künkaid mägedeks laulda. Need on siis juba lugejate, mitte autori poetilised saavutused; seepeale jääb vaid tunnistada, et ise lugejana nendeni ei küüni.

BERK VAHER

⁵ O. Berg, On, nagu on. – Vikerkaar 2015, nr 7–8, lk 186–189.